

Bevezetés

A protestáns gályarabságnak tengernyi irodalma van. A protestáns gályarabság kevéssé tematizálódik a magyar szépirodalomban. Mindkét állítás igaz. Az irodalom fogalmának művészetként való felfogása csak a klasszicizmus idején, a 18. század végén vált általánossá Magyarországon. A régi magyarországi irodalom esetében – melynek részei a gályarab-émlékiratok is – azonban nem korlátozhatjuk vizsgálódásunkat a mai irodalomfogalom szűkebb értelmezésére, ami csak az írott, művészi igénnyel alkotott, magyar nyelvű műveket foglalná magában.¹ Sőt, Köszeghy Péter szerint „[d]iskurzusokba szóródott szövegekből alakult ki az, amit ma irodalomnak, az »igazi irodalom«-nak [...] nevezünk, hogy a 20. század utolsó harmadától ismét diskurzusokba szóródjék”.² Így számos, a gályarabságot feldolgozó korabeli írás, mint például Kocsi Csergő Bálint emlékirata nem felel meg a mai értelemben vett szépirodalom kritériumainak.

A modern magyar szépirodalomban azonban még így is találunk példákat a protestáns gályarabság feldolgozására. Moldova György *Negyven prédikátor* című műve Kocsi Csergő Bálint alakján keresztül beszél a történelmi eseményről, míg Szabó Magda több életrajzi ihletésű regényében – például az *Ókútban* vagy a *Régimódi történetben* – említi Jablonczay

Lovas Anett Csilla

MEGSEMMISÜLT ARCOK

GONDOLATOK HARSÁNYI ZSOLT
KARÁCSONY A GÁLYÁN CÍMŰ
NOVELLÁJÁRÓL

¹ A régi magyar irodalom, in KLANICZAY Tibor (szerk.): *A magyar irodalom története 1600-ig*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964, 7–32.

² KÖSZEGHY Péter: A régi magyar irodalomtörténet írása, avagy mi az „igazi irodalom”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 119. évfolyam, 2015/5, 613–624, 623

Jánost, akit gályarab őseként mutat be. Ezek az írások különböző szempontokból közelítenek a témához, mégis összekapcsolják a gályarabságot a magyar kulturális és történeti emlékezettel. Jelen tanulmány célja, hogy egy kevésbé ismert irodalmi példán, Harsányi Zsolt egyik novellájának értelmezésén keresztül vizsgálja a jelenséget. Harsányi, aki pataki diák volt, a gályarabság témáját sajátos módon dolgozta fel, ami összevetési lehetőségeket kínál Kocsi Csergő Bálint emlékiratának Bod Péter általi fordításával, a *Kösziklán épült ház ostromával* is.

Az elemzés során célom felmutatni, hogy Harsányi írása miként reflektál a gályarabságra nemcsak mint történeti eseményre, hanem mint az egyéni és közösségi szenvedés szimbólumára. Ugyanakkor azt is vizsgálom, hogyan kapcsolódik Harsányi novellája a protestáns gályarabság irodalmi hagyományához, és miként illeszkedik abba a szűk, ám annál jelentősebb korpuszba, amely a szépirodalomban megörökítette ezt a történelmi traumát.

Harsányi Zsolt rövid pályaképe

Harsányi Zsolt (Korompa, 1887. január 27. – Budapest, 1943. november 29.) kiemelkedő alakja volt a magyar irodalmi és színházi életnek. Íróként, újságíróként és műfordítóként szerteágazó tevékenysége széles körű népszerűséget és szakmai elismerést hozott számára. Már fiatalon is figyelemre méltó tehetséget mutatott. A pataki kollégium diákjaként elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia Kazinczy-díját, ami előrevetítette írói pályájának sikerét. Tanulmányait a kolozsvári egyetemen folytatta, az egyetemi évek alatt megismerkedett az újságírással, ami később meghatározó szerepet játszott életében. A Kolozsvári Újság szerkesztésével kezdte szakmai karrierjét, majd 1913-ban a Budapesti Hírlap, később a Pesti Hírlap munkatársa lett. Az újságírás mellett irodalmi és színházi tevékenysége egyre hangsúlyosabbá vált. 1910-től szerkesztette Incze Sándorral közösen a Színházi Hét című folyóiratot, amely később Színházi Élet néven vált ismertté. Színházi ismeretei és érzéke a színpadi technikához lehetővé tették számára, hogy nagy sikerrel adaptáljon klasszikus regényeket színpadra, illetve akár filmre is. E munkái közé tartozik például Mikszáth Kálmán *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regényének adaptációja, amely az ő rendezésében aratott nagy sikert. Emellett eredeti színpadi műveket is írt, mint például *A zenélő óra*, *A grófkisasszony* vagy a *Háry János*.

Harsányi legnagyobb sikereit történelmi és életrajzi regényeivel érte el. Alkotásában törekedett az életrajzi hitelességre, minden regénye előtt alapos kutatómunkát folytatott. Legjelentősebb művei közé tartoznak például *Az üstökös* (Petőfi életének regénye, 1932), az *Ecce Homo* (Munkácsy Mihály életének regénye, 1934) vagy a *Magyar Rapszódia* (Liszt Ferenc életének regénye, 1935). E regények nemcsak Magyarországon, hanem külföldön is nagy sikert arattak, a *Magyar Rapszódia* például 1938-ig nyolc nyelven jelent meg.

Harsányi tevékenysége nemcsak íróként, hanem közéleti szereplőként is jelentős volt. A Magyar Pen Club elnökeként és a Kisfaludy Társaság tagjaként aktívan részt

vett a magyar irodalom népszerűsítésében. 1938-ban a Vígszínház igazgatójává nevezték ki, ami az egyik legnagyobb presztízsű kulturális pozíció volt abban az időben. Munkásságáért 1935-ben megkapta a Corvin-koszorút.³

Mi lehet az oka annak, hogy míg a maga korában ismert író és rangos közéleti szereplő volt Harsányi, addig az Iskolakertben látható büszkje előtt ma már csak kevesen tudnák pontosan megmondani, ki volt ő? A népszerűség és az irodalmi érték közötti feszültséget talán leginkább a Németh László által írt *Mi a ponyva?* című szöveg tükrözi, amely Harsányi Zsolt munkásságáról is képet nyújt.⁴

Kitekintés: *Mi a ponyva?*

1938-ban Harsányi Zsolt és Juhász Géza között becsületsértési per indult, miután Juhász ponyvának minősítette Harsányi életrajzi regényeit. Az ügyben tanúként idézték meg Németh Lászlót, aki az eljárás során az írói becsület és a ponyvairodalom kérdéskörét boncolgatta. Németh nem értette, miért számít becsületsértésnek egy ilyen kritika: „Hát csakugyan becsületbe vágó dolog ponyvát írni? [...] Juhász Géza, ha tévedett, legföljebb lefokozta, de nem becsületében sértette meg Harsányi Zsoltot. Hitelrontásért pörölhetne, s nem becsületsértés miatt, bár százezres példányszámban fogyó könyvek hitelét igazán nehéz egy ezer példányban megjelenő s tüstént elporló napilapban megrontani.” Németh László a vallomásában Harsányi munkásságát alapjaiban értékeli újra. Írói tevékenységét az adatgyűjtésben látja kiemelkedőnek, ám a művészi igényesség terén hiányosságokat ró fel: „Harsányi az író munkájából egyet végez el rendesen: az adatgyűjtést. Elolvasta a Madách-, Petőfi-, Liszt-életrajzokat, még családi könyvtárakban is kutatott, épp elég cédulája volt, ahogy egy filológus mondaná. Mint művész azonban beérte azzal, hogy ezeket a cédulákat időrendben, a legkezdetlegesebb írói eszközökkel elnovellásítsa, sokszor éppen csak beolvassa.” Németh szerint Harsányi műveiben nem találhatók mélyebb, árnyaltabb írói küzdelmek vagy gondolatok, amelyek kiemelnék azokat a ponyvairodalom szintjéről: „Sehol egy kidolgozottabb alak, egy gondolattal megfestett kép, egy jelzőnyi nyoma annak a küzdelemnek, amellyel az író gondolatai árnyalatát védi. [...] Abban, amit mondtunk, az is benne van, hogy Harsányi Zsolt életrajzi regényeinek számottevő irodalmi értékük nincs.” Harsányi regényei – Németh szerint – a „ponyvaszomj” egy különleges válfaját elégítik ki. Ezek a művek a kultúra nagy alakjai körüli életrajzi érdekességekre, pletykákra koncentrálnak, anélkül, hogy az olvasót igazán közel vinnék az ábrázolt történelmi személyiségekhez: „A közönség ponyvaszomjának van egy sznobisztikus válfaja is, amely folyton a kultúra nagy

³ Az összefoglalás az alábbi források alapján készült: Harsányi Zsolt (író, forgatókönyvíró), *hangosfilm*. hu, URL: <https://www.hangosfilm.hu/filmenciklopedia/harsanyi-zsolt> Utolsó letöltés: 2025. 01. 21.; A Két elbeszélés bevezetője, URL: <https://mek.oszk.hu/14500/14546/14546.htm> Utolsó letöltés: 2025. 01. 21.; Harsányi Zsolt, in KENYERES Ágnes (szerk.): *Magyar életrajzi lexikon*, 1. kötet, A-K, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967, 679.

⁴ NÉMETH László: *Mi a ponyva?*, *Magyar Művészet*, 7. évfolyam, 2019/1, 86–88.

alakjai körül settenkedik, de ott kizárólag csak a mellékes, az életrajzi, a ponyvaszerű érdekli. Ez a fajta ponyvaszomj talán még veszedelmesebb, mint a becsületes detektívregény olvasás.”

Harsányi munkássága tehát a maga korában hatalmas közönségsikert aratott, azonban irodalmi értéke Németh László szerint vitatható; illetve halála után, az 50-es években világnézeti irányból is érte kritika.⁵ Életműve így nem vált a „hivatalos” kánon részévé, neve és munkássága a szélesebb közönség számára már kevésbé ismert. Ebben a kontextusban érdemes a továbbiakban a *Két elbeszélés* című kötetet, s benne a *Karácsony a gályán* című novellát vizsgálni.

Karácsony a gályán

Harsányi rövidebb művei közül a *Két elbeszélés* című kötet példázza a ponyva és a művészi igénnyel írt szépirodalom közötti feszültséget. Az Országos Református Szeretetszövetség által valószínűleg a 30-as években kiadott kötet⁶ első története, *A kilenc kacs*a egyszerű anekdota „elnovellásítva”, amely könnyedségével szórakoztat, de irodalmi értéke csekély. Ezzel szemben a *Karácsony a gályán* összetettebb jelentésszinteket hordoz, még ha kissé hatásvadász csavarral zárul is. Nehéz felfejteni azt a szerkesztői szándékot, ami ezt a két, egymástól stílusában, témájában, kifejtettségében, sőt terjedelmében is merőben eltérő írást egymás mellé sorolta. Szinte csupán műfaji szempontból vonható a kettő között párhuzam: mindkettő elbeszélés, mely műfajnak sajátossága (volt), hogy valamilyen váratlan csattanóval záruljon. Terminológiai szempontból fontos megemlíteni, hogy az elbeszélés fogalma egyaránt használatos volt a hosszabb, már-már kisregény terjedelmű szövegekre és a rövidebb írásokra is.

A novella cselekménye a gályán indul. A fedélzeten és a rakodótéren a felügyelők korbáccsal hajtják a gályarabokat. A rabok bilincsbe verve várakoztak, a fegyelmezésük eszközei – ütlegelés és kiabálás – állandóak voltak. „[A]z „az örök és egyhangú szenvedés tragikus óráketyegését” egy új rab töri meg, aki önkínzó módon fokozza saját fájdalmait: „suttogó ajakkal folyton motyogott valamit magában és öklével ütötte a fejét”, mintha valamilyen belső kényszer vagy büntudat hajtaná. A rabok között volt egy másik, különösen megtermett férfi, akit az elbeszélő „óriásként” emleget, a „magyar eretnekek” közül való. Vele szemben a hajcsárok különösen kegyetlenek voltak: gyakrabban verték és súlyosabb büntetésekkel sújtották, mint a többieket, mert nem szólalt meg. Egy rabtársa elbeszéli, hogy azért hallgat, mert három éve meggyilkolták a fiát: érte szenved, nem tudja elfelejteni. Karácsony estéjén az önkínzó rab megkéri az óriást arra: vegye el az életét. Az új rabot amiatt gyöttri a büntudat, mert embert ölt, és ezt meg akarja gyónni a papnak a halála előtt. Az óriás meghallgatja,

⁵ Lásd BESSENYEI György: Harsányi Zsolt a szórakoztató-iparos, *A könyvtáros*, 4. évfolyam, 1954/4, 33–35.

⁶ A könyvben nincs kiadási év, a MEK-en fellelhető példányból az látszik, hogy az OSZK 1939-ben vételezte be: <https://mek.oszk.hu/14500/14546/pdf/14546ocr.pdf> Utolsó letöltés: 2025. 01. 21.

és vigasztalni is próbálja, de a párbeszédéből kiderül, hogy a fiatal ölte meg a hitvalló pap fiát.

A novella tétje e két tragikus sors összefonódásának megjelenítése. Ennek „díszlete” a gálya, és az elbeszélő a fiatal és az idősebb rab jellemzésén túl különös figyelmet fordít a gályarabok szenvedéseire, a velük való kegyetlen bánásmódra. Az elbeszélő szinte horrorisztikus részletességgel ábrázolja a rabok kínjait: „Egy idősebb férfi fekűdt ott a padlón, természetellenesen kicsavart végtagokkal, ahogy a szűk ülőhelyről lefordult. Amennyire a homályos mécsvilág látni engedte, vékony fonálban vér folyt a száján és bemocskolta” szes, gyér szakállát. Megüvegesedett szeme mereven és kancsalul meredt a semmibe.”

A gályarab-irodalom számos darabja ábrázolja rendkívül plasztikusan a protestáns prédikátorok szenvedéseit. A „szenvedés retorikája”⁷ azért is válhatott a gályarabsággal kapcsolatos írások jellemző beszédmódjává, mert a mártírok a kínzások által Krisztushoz lesznek hasonlóvá. Miként Imre Mihály írja, „[a] Christiformitas a mártírológia lényeges eleme, amelynek sok alakváltozata létezik, a rá való törekvés is a teljes személyiséget magával ragadja érzelmeiben, akaratában, testi és lelki adottságai-ban”.⁸ Itt most nem térhetünk ki arra, hogy a protestáns gályarabok hogyan váltak „a protestáns mártírium fogalom ideáltipikus megtestesítőjévé”,⁹ csak utalhatunk arra, hogy ebben a folyamatban Kocsi Csergő Bálint vagy Otrókócsi Fóris Ferenc emlékiratai is jelentős szerepet játszottak. Mindketten részletesen írnak az elhurcolt lelkészek szenvedéseiről, Kocsi Csergő pedig írásának ötödik részében kilenc pontban taglalja azokat a kínokat, amelyeket még a gályára hurcolás előtt ki kellett állniuk. Munkájának hatodik és hetedik része a gályához vezető útról és a kényszermunka során történekről szól. Az – ebben az esetben kissé anakronisztikusnak ható – horrorisztikus jelző erre a munkára is érvényes: „Nyolcadik napján aprilisnak az hajó fenekére az Adriai-tengeren letaszíttatnak, azholott el nem lehet hinni, mint megszorodott volt a tetveknek sokasága körülöttek, hogy majd megemésztették; az irtózatos bűdösség miatt is, mely a hajó szemetéből, de kivált a Miskolczy Mihály elrothatt lábából támad vala, sokan kemény betegségbe estenek.”; „Séllyei Istvánt sokszor kegyetlenül megverék. Turóczy Andrásnak, midőn egy igen-igen nagy gerendát emelnének fel, elejték, és úgy elrontá a lábait, hogy másoknak kelle a fogházba is bevinniük. Így Körmöndi Györgynek is a lábát kegyetlenül megrontá, Ujvári Jánosnak a kötéljáró eszköz a fejét erősen megsebzette vala. Szomodi János, minthogy szüntelen dolgozik, úgy szüntelen is verettetik vala. Szodai Andrást egy napon négyszer verék meg, mégpedig oly kegyetlenül, hogy az ábrázatja is egybehasadna, és a vére bőven kifolyna.” A kegyetlenkedések ellenére is arról számol be Kocsi Csergő, hogy az életben mara-

⁷ PÉNZES Tiborc Szabolcs: „Hogy a’ Posteritas meg-tudgya, kicsoda [...] Idvezült Czeglédi István.” Köleséri Sámuel és az első református vértanú, *Studia Litteraria*, 51. évfolyam, 2012/3–4, 142–160, 144.

⁸ IMRE Mihály: Consolatio és reprezentáció – mártírok vigasztalása Zürichben, *Studia Litteraria*, 51. évfolyam, 2012/3–4, 161–188, 186.

⁹ Uo., 165.

dottak Istenbe vetett bizalma nem csökkent: „A sok nyomorúságok között is érzették nemcsak az Isten benne munkálódó lelkének vigasztalását, mely által mind egymást intették a végig való állhatatosságra, mind az elhagyott ecclesiáikat, mind szenvedő társaikat, amint ezeket bizonyíták a gályákról írott leveleik; hanem sok szép vigasztaló leveleket, istenes intésekkel teljeseket vettenek sokaktól, nevezetesen Zaffius Miklóstól mintegy Néhémiástól: kiról emlékezzél meg, Úristen, az ő javára.”

Harsányi Zsolt munkája a Kocsi Csergőéhez hasonló részletezettséggel számol be a gályán elszenvedett testi-lelki kínokról. A műben megjelenő erőszak és brutalitás nem csupán a szenvedő pap és a büntudatos ifjú konfliktusának háttereként szolgál, hanem az egész történet hangulatát is meghatározza. Ezen a borongós, szenvedéssel teli „színpadon” Harsányi Zsolt a társadalom peremén élők kegyetlen sorsa mellett azt is megmutatja, hogy az erőszakos, vallásüldöző hatalom milyen mértékben képes elnyomni az emberi méltóságot. A novella olyan világot teremt, ahol a fizikai szenvedés szinte minden gondolatot és érzést elnyom, és a bántalmazottak sorsa szörnyűségekkel teli. A részletes leírások, mint például a véres hát, a meggyötört testek és az eltorzult arcok képesek arra, hogy az olvasót a valóság határain kívülre emeljék, egy olyan világba, ahol az emberi fájdalom és szenvedés a központi téma.

A novella második harmadában válik világossá, hogy a gályán „magyar eretnekek” is raboskodnak. A hajcsárok „eretnek kígyók fajzatja”-ként szólítják meg a rabokat, ez párhuzamba állítható Kocsi Csergő Bálint emlékeivel, aki azt írja, hogy a jezsuiták „rebelliseknek, hitetlen ebeknek, eretnekeknek, töröknél alább valóknak, minden reformátusokkal együtt pokol fiainak” nevezték őket. Ezek a szavak nem csupán vallási és társadalmi megkülönböztetést tükröznek, hanem egyben azt a borzalmas légkört is megteremtik, amelyben a gályarabok élnek. A rabok nem csupán fizikailag vannak megkínózva, hanem lélekben is teljes mértékben a megsemmisítésükre törekcszenek. Ennek példája az a jelenet, amely egy halott és egy élő test hasonlóságát sugallja: „Egy csapás végig hasította az arcát, a másik a homlokát, a harmadik éppen a behunyott szembe csattant és felhasította a szemhéjját. Az óriás csapzott és szőrös arcából megindult a vér. Homlokáról belecsurgott amúgy is vérző szemébe, végigfolyt felhasított arcán és vastag csöppekben hullott le az orráról a szakállába. De ő fel sem emelte a kezét, hogy a vért leseperje az arcáról, csak ült ottan mozdulatlan és tartotta az ábrázatát a korbács elé, mint ahogy az üdülő beteg sütteti az arcát a nyári nappal. Így vérzett ott mind a két ember: a földön a halott nyitott szemmel és behunyott szemmel a padon az eleven. Már az ajka is felhasadt, már orrának nyergét is felhasította a szíj és arca már az ütések alatt szemlátomást dagadni kezdett.”

A rab arca mintegy megsemmisül a verések következtében, és szinte meg sem lehet különböztetni a halottat az eleventől. Az elbeszélés ebben a jelenetben különösen erős hatást gyakorol az olvasóra, mivel a részletesség és az erőszakos képek nemcsak megrázóak, hanem azt is érzékeltetik, hogy az emberi arc, ezzel együtt az emberi méltóság hogyan szűnik meg a kegyetlen bánásmód következtében. A brutalitás és a kegyetlenség hatása az emberi testre és lélekre nem csak a személyiség szétesését tükrözi.

Mind Kocsi Csergő Bálint emlékirataiban, mind Harsányi Zsolt novellájában hangsúlyos szerepet kap a hit mint az emberi szenvedés elviselésének és meghaladásának forrása. Harsányi novellájának zárata erőteljesen, némiképp talán hatásvadász módon mutatja be ezt az aspektust. Az óriás, aki a novella során a szenvedés és a testi-lelki gyötrellem jelképévé válik, a zárlatban egy mélyen emberi gesztussal fordul a fiatal rab felé. Annak ellenére, hogy a fiú megölte az ő gyermekét, az óriás a karácsony szellemében képes megbocsátani. Ez a tett nem pusztán a személyes bosszú vagy harag feladását jelenti, hanem annak felismerését is, hogy a megbocsátás felszabadító ereje mindkét fél számára megnyitja az utat a kegyelem felé.

A fiatal rab alakja szimbolikusan átlényegül a történet végén. A novella lezáró képében – „A pap is úgy tartotta ölében az alvót, mint ahogy apa óvja a gyermeke álmát” – a keresztény áldozatvállalás és megváltás motívumai jelennek meg. A fiatal rab a bűn és bűnhődés útján keresztül szinte „újjászületik”, és az óriás elvesztett fiának helyére kerül, mintegy a család újbóli összekapcsolódását szimbolizálva. Ez a mozzanat párhuzamba állítható Kocsi Csergő Bálint emlékiratával, ahol a hit a legembertelenebb körülmények között is megmarad, és nem csupán a túlélés, hanem a lelki győzelem eszköze is. Mindkét mű bemutatja, hogy a hit nem passzív elfogadás, hanem aktív cselekvésre és belső átalakulásra ösztönöz.

Harsányi Zsolt *Karácsony a gályán* című novellája erőteljes és megrázó írás, amely a gályarabok fizikai és lelki szenvedéseit részletezve mutat mégis kiutat az irgalom irányába. A szöveg a gályarabsággal kapcsolatos irodalom egyik izgalmas darabja: a mártírium, a kegyelem és a megbocsátás fogalmait mozgósítja és értelmezi (részben) újra. Érdeemes leporolni, hogy elfoglalhassa méltó helyét a gályarab-irodalomban.

Annihilated Faces – Reflections on Zsolt Harsányi's short story “Karácsony a gályán” [Christmas on the Galley]

The study analyses Zsolt Harsányi's short story Christmas on the Galleon in the context of the literary treatment of Protestant galley slavery. In the course of the analysis, I will examine previous literary representations of the galley slave theme, with particular reference to Bálint Kocsi Csergő's memoir, and then focus on how this historical trauma is represented in Harsányi's work. The paper also sheds light on Harsányi's literary career and his evaluation of it as a piece of pulp fiction. In analysing the short story, I deal with issues such as physical and mental suffering, the loss of human dignity, the saving power of faith, and the possibility of forgiveness in the context of a tragic story with Christmas symbolism. The short story can play an important role in the literary history of the Gaelic novel.

Keywords: Protestant slavery, martyrdom, forgiveness, high literature vs. pulp fiction

Megsemmisült arcok – Gondolatok Harsányi Zsolt Karácsony a gályán című novellájáról

A tanulmány Harsányi Zsolt Karácsony a gályán című novelláját elemzi a protestáns gályarabság irodalmi feldolgozásainak kontextusában. Az elemzés során vizsgálom a gályarab-téma korábbi irodalmi megjelenéseit, különös tekintettel Kocsi Csergő Bálint emlékiratára, ezt követően arra fókuszálok, hogyan jelenik meg ez a történelmi trauma Harsányi művében. Az írás rávilágít Harsányi irodalmi pályájára és annak ponyvairodalomként történő értékelésére is. A novella elemzése során olyan kérdéskörökkel foglalkozom, mint a testi-lelki szenvedés, az emberi méltóság elvesztése, a hit megtartó ereje, valamint a megbocsátás lehetősége egy karácsonyi szimbolikával átszőtt, tragikus történet keretében. A novella fontos szerepet tölthet be a gályarab-irodalom irodalomtörténeti kánonjában.

Kulcsszavak: protestáns gályarabság, mártírium, megbocsátás, szépirodalom vs. ponyvairodalom